

Initiatiefvoorstel Behoud van Nijmeegse naoorlogse kunst
Gemeenteraad Nijmegen

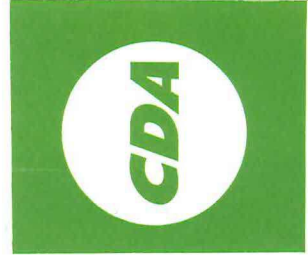

Indieners

CDA

Delano van Luik
Mark Buck

GroenLinks
Cilia Daemen

Nijmegen

GROENLINKS

1. Inleiding en feitelijk besluit

De fracties van CDA en GroenLinks pleiten voor behoud van naoorlogse gebouwgebonden kunst in Nijmegen en hebben daarvoor onderstaand voorstel uitgewerkt. Zij danken de werkgroep Monumentale Kunst van de Erfgoedvereniging Heemschut, en specifiek dhr. Norman Vervat voor de inhoudelijke bijdrage aan dit stuk.

Nijmegen maakt na de oorlog net als veel andere steden een snelle ontwikkeling door. Veel aandacht gaat allereerst uit naar het herstel van de door oorlog zwaar beschadigde stad. Een belangrijk kenmerk van de wederopbouwperiode was de samenwerking tussen opdrachtgevers, architecten en beeldend kunstenaars. Kunstenaars kregen opdrachten voor omvangrijke kunstwerken om de monotonie van de nieuwbouw te doorbreken en beeldende kunst bij de bevolking te brengen. De laatste jaren loopt de naoorlogse gebouwgebonden kunst risico's. Doordat vele gebouwen uit de periode van de wederopbouw vanwege hun ouderdom gesloopt of vernieuwd worden, wordt de kunst die aan deze gebouwen is verbonden ernstig bedreigd.

Om te voorkomen dat er in Nijmegen een situatie ontstaat waarin deze kunstwerken dreigen te verdwijnen en er voor de Nijmegenaren een belangrijk stuk cultuurgeschiedenis verdwijnt, dienen de fracties van CDA en GroenLinks dit initiatiefvoorstel in. Niet alleen in Nijmegen is er aandacht voor kunst uit de wederopbouwperiode, maar ook in andere gemeentes wordt er beleid rondom het behoud van deze bijzondere kunst ontwikkeld. Aan de totstandkoming van dit beleid in andere gemeentes is ook inspiratie ontleend voor dit initiatiefvoorstel.

Vertrekpunt voor het behoud van Nijmeegse naoorlogse kunst is dat beter in kaart gebracht moeten worden wat er in de stad aan naoorlogse kunst aanwezig is.

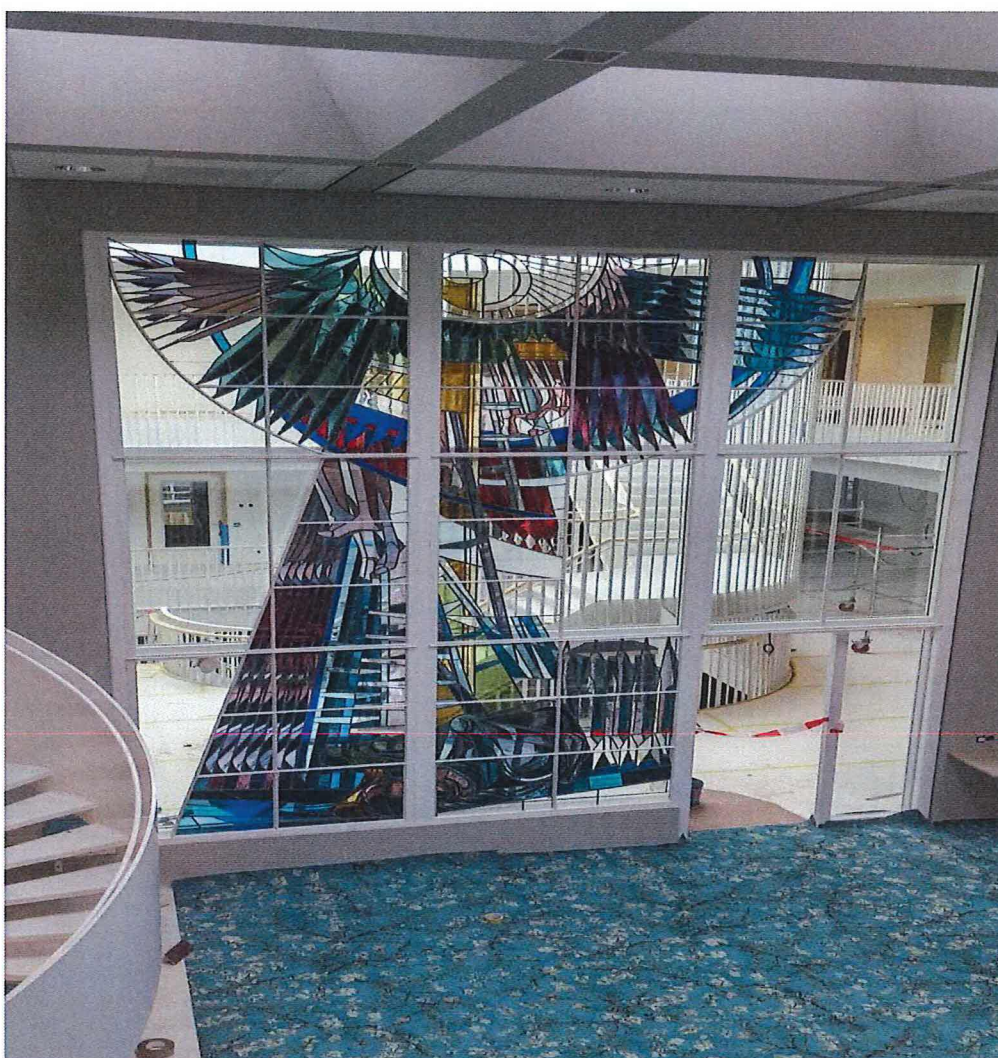
Besluit

De Raad van de gemeente Nijmegen besluit het college de opdracht te geven om op basis van dit initiatiefvoorstel:

- 1a. Te starten met een inventarisatie van naoorlogse kunst (1940-1990) in Nijmegen inclusief het vaststellen van de daarmee gepaard gaande waarde en de resultaten hiervan uiterlijk april 2018 aan de Raad voor te leggen. Voor de inventarisatie is €20.000 beschikbaar gesteld door de Raad op 1 november 2017 middels het amendement 'Noodhulp voor naoorlogse kunst' (zie bijlage).
- 1b. Bij de inventarisatie een schatting van kosten toe te voegen die benodigd zullen zijn voor het verder uit te werken beleid, zodat de Raad hierover keuzes kan maken bij de behandeling van de Zomernota.
2. Een aanspreekpunt in te stellen voor naoorlogse kunst binnen de ambtelijke organisatie, mogelijk is dit te combineren met het aanspreekpunt voor kunst in de openbare ruimte.
3. Beleid te ontwikkelen op behoud van waardevolle architectuurgebonden kunst bij de sloop van de betreffende gebouwen op basis van dit initiatiefvoorstel.
4. De Raad uiterlijk december 2018 een uitwerking van dit beleid ter besluitvorming voor te leggen, inclusief financiële onderbouwing en een dekkingsvoorstel ter ondersteuning van de financiering voor noodgevallen van het verdwijnen van naoorlogse kunstwerken.

Naoorlogse monumentale kunst

In Nederlandse steden zoals Nijmegen werd de periode van de wederopbouw (1940-1965) gekenmerkt door een nieuw elan dat gepaard ging met een ware bouwexplosie. Men ging na de verwoestingen in de Tweede Wereldoorlog niet alleen de infrastructuur van steden herstellen, maar ook grootschalig bouwen. Een belangrijk kenmerk van de wederopbouwperiode was de samenwerking tussen opdrachtgevers, architecten en beeldend kunstenaars. Kunstenaars kregen opdrachten voor omvangrijke kunstwerken om de monotonie van de nieuwbouw te doorbreken en beeldende kunst bij de bevolking te brengen. De rijksoverheid voerde de 1%-regeling in, waarbij 1% van de totale bouwsom van overheidsgebouwen werd gereserveerd voor het aanbrengen van kunst en het bedrijfsleven volgt later met een soortgelijke regeling.¹ Voorbeelden van monumentale kunst zijn verschillende soorten glasramen, mozaïeken, reliëfs, wandschilderingen, sgraffiti,² tegeltableaus en beelden. Deze monumentale kunst werd niet alleen gekenmerkt door een heel eigen vormen- en beeldtaal, maar ook door de toepassing van nieuwe materialen zoals beton, emaille, aluminium, cortenstaal en bitumenverf. Deze lijn werd in de periode tot aan 1990 voortgezet.

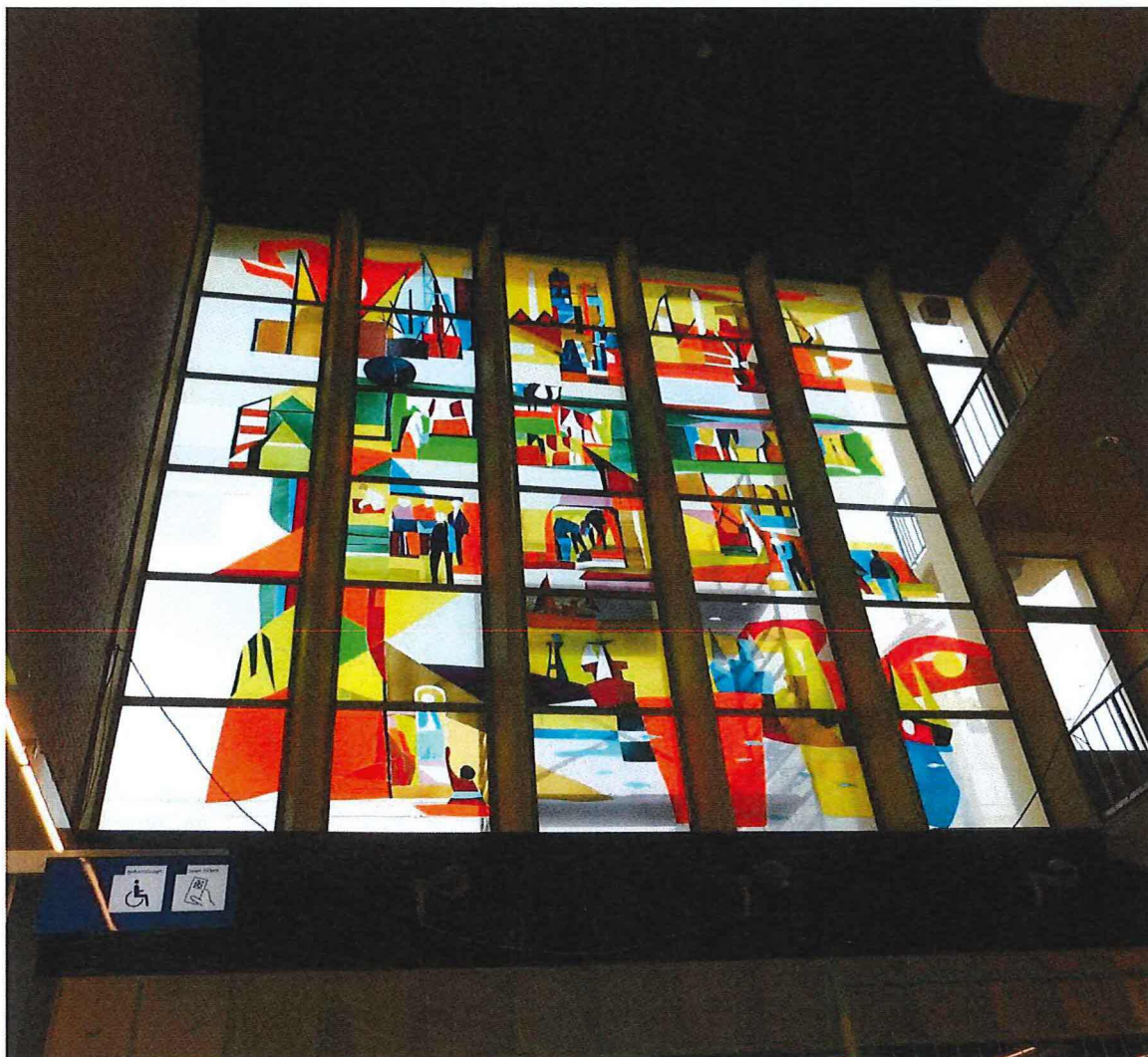
Paulus op de Areopagus. Glas-in-loodraam. Berend Hendriks, 1958. Doorn, Revis Lyceum (herplaatst in de nieuwbouw)

¹ Deze percentageregeling is nog steeds intact in de gemeente Nijmegen.

² Een sgraffito is een lijntekening geplaatst in mortel en ingekleurd volgens de fresco-techniek.

Het ziekenhuisbezoek. Sgraffito. Lex Horn, 1965. Voorheen Jan Swammerdam Instituut, Amsterdam. Herplaatst in het AMC, Amsterdam

Zonder titel (het Nederlandse landschap). Glaskunstwerk. Lex Horn, 1955. NS-station Eindhoven, Eindhoven.

2. Kwetsbaarheid van naoorlogse kunst

De laatste jaren loopt de naoorlogse gebouwgebonden kunst risico's. Doordat vele gebouwen uit de periode van de wederopbouw vanwege hun ouderdom gesloopt of vernieuwd worden, wordt de kunst die aan deze gebouwen is verbonden ernstig bedreigd. Deze bedreiging gaat gepaard met het feit dat er nog weinig bewustzijn c.q. waardering voor de kunst uit deze periode is bij de Nederlandse bevolking. Alhoewel hier langzaam verandering in komt, blijft de focus in kwesties als deze vooral liggen bij de architectuur zelf, en veel minder bij de kunstwerken die zich in deze gebouwen bevinden. Nijmegen heeft overigens in de afgelopen jaren sterk ingezet op de bescherming van naoorlogse gebouwen. Onze gemeente behoort tot de voorlopers op dit gebied.

De komende jaren zullen ook in Nijmegen waarschijnlijk nog veel naoorlogse schoolgebouwen, banken, openbare gebouwen en kerken, die vaak voorzien zijn van wandkunst, gesloopt worden ten behoeve van nieuwbouw. De ervaring leert dat het behoud van monumentale kunst bij de sloop van gebouwen technisch en financieel vaak heel goed mogelijk is, wanneer dit tijdig in de planvorming voor een bouwlocatie wordt opgenomen. Dan kan vervolgens ook herplaatsing van een kunstwerk met weinig moeite worden gerealiseerd. Op dit moment is dit echter nog geen automatisme: slechts nu en dan besluiten eigenaren zelfstandig over te gaan tot de redding van kunstwerken. Vaak blijft redding achterwege omdat men de kunstwerken niet herkent en/of niet op de hoogte is van het belang van de kunst.

Om te voorkomen dat er in Nijmegen een situatie ontstaat waarin deze kunstwerken dreigen te verdwijnen en er voor de Nijmegenaren een belangrijk stuk cultuurgeschiedenis verdwijnt, dienen de fracties van CDA en GroenLinks dit initiatiefvoorstel in.

3. De Nijmeegse situatie

Nijmegen maakt na de oorlog net als veel andere steden een snelle ontwikkeling door. Veel aandacht gaat allereerst uit naar het herstel van de door oorlog zwaar beschadigde stad. Heden ten dage is het onduidelijk wat er in Nijmegen aan kunst uit deze periode aanwezig is. In het verleden zijn veel kunstwerken wel geregistreerd door bijvoorbeeld de publicatie van werken in kranten en tijdschriften bij de oplevering van een gebouw. Ook zijn in de gemeentelijke bouwarchieven ongetwijfeld berichten over de realisatie van kunstwerken te vinden. In de landelijke database van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed is sprake van 36 monumentale kunstwerken in Nijmegen. Duidelijk is dat deze database, die afhankelijk is van de input van vrijwilligers, verre van compleet is. Diverse kunstwerken die bijvoorbeeld bij de Bond Heemschut in beeld zijn, ontbreken in het overzicht. Wel krijgen we dankzij de database een eerste beeld van de kunst die in Nijmegen te vinden is. De figuratieve kunst is in de stad lang dominant geweest: kunstenaars als Hugo Brouwer, Jac. Maris en Charles Hammes realiseren met name in de jaren vijftig in de stad meerdere figuratieve werken. Van kunstenaars als Piet Schoenmakers, Henk de Groot en Jo Uiterwaal zijn ook beeldbepalende werken aanwezig. Zo kent iedere Nijmegenaar de beelden van Jo Uiterwaal bij het NS-station. Met name in de jaren zestig en zeventig is veel monumentale kunst abstract. Een belangrijke Nijmeegse kunstenaar in deze periode is Ted Felen. Vooral zijn glas-in-loodramen hebben een landelijke betekenis. Het werk van Felen is te vinden in diverse Nijmeegse kerken, verzorgingshuizen en gezondheidscentra.

Rustpunt. Ravensmozaïek. Gezondheidscentrum De Schakel. Ted Felen, 1982

Zonder titel. Stenen sculptuur. NS-station Nijmegen. Jo Uiterwaal, 1953.

Maria. Natuursteenrelief. Petrus Canisiuskerk. Jan Vaes, 1960.

4. Behoud en herplaatsing

Om de kunstwerken te kunnen behouden, wanneer de gebouwen waarin ze zich bevinden worden gesloopt, is het dikwijls noodzakelijk om de kunstwerken te verwijderen uit het te slopen object en ze vervolgens te herplaatsen. Dit is tegenwoordig goed mogelijk met moderne technieken, met beperkte kosten en geringe beschadiging, en dit is ook de gangbare manier om de kunstwerken te conserveren, zoals ook in deze gemeente menigmaal is gebeurd. Denk hierbij aan het uitzagen van wandkunst, zoals mozaïeken, wandschilderingen of sgraffiti, of aan het uitsnijden van glaskunst.

De kosten van de verwijdering zijn sterk afhankelijk van het kunstwerk, bijvoorbeeld van de grootte, de conditie, de vorm en het materiaal, maar wanneer deze kosten worden geïntegreerd bij de sloop- en nieuwbouwkosten, zijn deze zeker te overzien. Nadat het kunstwerk een herbestemming heeft mogen vinden, kan er gekeken worden naar restauratiemogelijkheden. Herbestemming op dezelfde locatie heeft de voorkeur, aangezien de kunst uit deze periode een sterk lokaal karakter heeft. Wanneer dit niet kan, is herplaatsing ook vaak mogelijk in de omgeving, bijvoorbeeld in de wijk.

5. Twee voorbeelden van recent behouden kunstwerken

In 1977 ontwierp Ted Felen voor het gezondheidscentrum Hazenkamp aan de Vossenlaan in Nijmegen een Ravensmozaïek dat hij als titel meegaf: *Nosos, Diagnosis, Therapeusis, Sanatio*. Het is weer een abstract ontwerp waar overigens een klein figuurtje met geheven armen doorheen lijkt te dansen, alsof dat zich niets wil aantrekken van de abstractie.

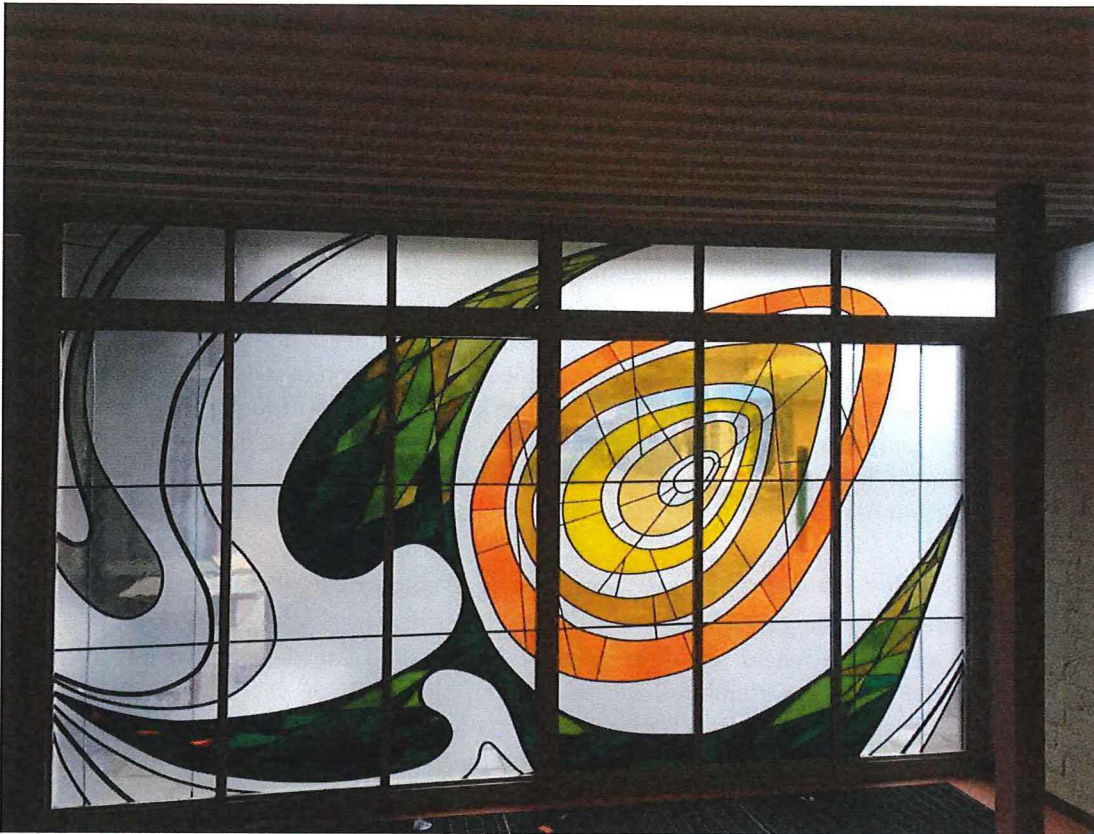
Huidige situatie: GHC Hazenkamp is vorige zomer 2016 verhuisd naar een nieuwe locatie. Het oude gebouw staat leeg met daarin het kunstwerk. Het mozaïek zit 'nagelvast' in het oude gebouw, dat overigens gesloopt gaat worden in verband met woningbouw. Een verzorgingstehuis is geïnteresseerd in plaatsing van dit mozaïek en de gemeente heeft haar steun voor verplaatsing van het werk toegezegd. Besprekingen zijn in een vergevorderd stadium.

Nosos, Diagnosis, Therapeusis, Sanatio, 1977. Ravensmozaïek. Gezondheidscentrum Hazenkamp. Ted Felen, 1977.

Ted Felen krijgt in 1979 voor Verzorgingshuis de Orangerie een opdracht voor de beglazing van de kapel. De kapel is een rechthoekige ruimte van zo'n 14 bij 8 meter en 2 ½ meter hoog. Felen ontwierp twee composities voor de twee ramen die zich in de lange zijden bevinden, de een voorin, de ander achterin. De compositie in het raam bij het koor laat een rode cirkel zien met eromheen blauwe en groene velden, in het raam achterin de kapel zien we een centrum van gele en oranje tonen, en uitgeslingerde vormen met groen. De ramen zijn karakteristiek voor Felens oeuvre in deze jaren, ze hebben veel présence en geven kleur en karakter aan de ruimte. En passant beglaasde hij, al in 1979, een smal raam aan de koorzijde.

Huidige situatie: Het verzorgingstehuis in de wijk Malvert staat sinds een jaar leeg en wordt verkocht. De ramen zijn inmiddels op kosten van de Bond Heemschut en de eigenaar van de Orangerie uitgenomen en opgeslagen. Er wordt gezocht naar een nieuwe bestemming voor de ramen.

"Waar gaan we naar toe?". Glas-in-loodraam. De Orangerie. Ted Felen, 1980.

6. Concrete suggesties voor behoud van Nijmeegse naoorlogse kunst

Niet alleen in Nijmegen is er aandacht voor kunst uit de wederopbouwperiode, maar ook in andere gemeentes wordt er beleid rondom het behoud van deze bijzondere kunst ontwikkeld. In gemeentes als Leiden, Utrecht en Amsterdam wordt er beleid gemaakt om alle naoorlogse kunst in kaart te brengen en om een beleidskader te ontwikkelen op het verwijderen en herplaatsen van deze kunst bij sloop van de gebouwen waaraan ze zijn verbonden.

6.1 Inventarisatie en waardestelling van naoorlogse kunst in Nijmegen

Vertrekpunt voor het behoud van Nijmeegse naoorlogse kunst is dat beter in kaart gebracht moeten worden wat er in de stad aan naoorlogse kunst aanwezig is. Weliswaar bestaat er een landelijke database die veel informatie over Nijmegen bevat en is in diverse boeken informatie te vinden, maar een compleet beeld van de aanwezige kunst is er niet. Een goede inventarisatie en (globale) waardering van de in de stad aanwezige kunst is noodzakelijk om verder beleid te kunnen ontwikkelen en het draagvlak voor deze kunst te vergroten. Belangrijk is op de korte termijn te starten met de inventarisatie van de kunst, aan de hand van de richtlijnen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Wij stellen voor dat de afbakening voor deze inventarisatie de periode van 1940-1990 zal zijn,³ en de inventarisatie (semi-)openbare gebouwen zal betrekken, zoals overheidsgebouwen, scholen en gezondheidscentra.⁴ Dit wordt bij voorkeur samen met lokale erfgoedinstanties en inwoners gedaan om de kosten te drukken, zonder afbreuk te doen aan de kwaliteit van het te leveren werk. De gemeente zou daarbij te rade kunnen gaan bij de gemeente Leiden, waar in goede samenwerking tussen gemeente en de lokale historische vereniging de naoorlogse kunst in beeld is gebracht.

³ Dit betreft dan de periode van de wederopbouw (1945-1965), alsook de periode 'Post 65', waar de RCE nu aan werkt. Hier kan de gemeente in 2018 bij aansluiten, of in ieder geval de ontwikkelingen volgen.

⁴ Kerkgebouwen zijn al geïnventariseerd; kantoren en fabrieken kunnen vrijwillig worden toegevoegd.

6.2 Instellen van een aanspreekpunt voor naoorlogse kunst binnen de ambtelijke organisatie, inclusief goede voorlichting over deze kunst

Op dit moment is er binnen de gemeente niemand direct aanspreekpunt voor de naoorlogse kunst. Weliswaar zijn ambtenaren zeker betrokken bij dit onderwerp, maar een vast aanspreekpunt is er niet. Het valt niet onder monumentzorg, omdat niet alle gebouwen met kunst monument zijn. Ook vallen de kunstwerken niet specifiek onder het huidige gemeentelijk kunstbeleid. Voor welstand is het bij het beoordelen van plannen ook geen onderwerp. Dat betekent dus dat geen enkele gemeentelijke afdeling zich echt verantwoordelijk voelt en eigenaren die iets willen nergens echt terecht kunnen.

Belangrijk is om binnen de gemeentelijke organisatie een vast aanspreekpunt aan te stellen voor dit onderwerp, bijvoorbeeld door aansluiting bij het gemeentelijk aanspreekpunt voor kunst in de openbare ruimte. Zo kan ook proactief en tijdig het gesprek worden gevoerd met andere ambtelijke afdelingen en projectontwikkelaars bij de voorgenomen sloop van gebouwen die voorzien zijn van kunst. Op deze manier kan er goede voorlichting over deze kunst gegeven worden en kan er waardering en het algemeen besef van het belang van deze kunst ontstaan en groeien.

6.3 Beleidsontwikkeling op behoud van waardevolle architectuurgebonden kunst bij de sloop van de betreffende gebouwen

Concreet dient de gemeente beleid te ontwikkelen op het behoud van deze kunst, bijvoorbeeld uitname en herplaatsing. Door systematiek aan te brengen bij aanvragen van sloopvergunningen, waarbij blijkt dat bij het gebouw in kwestie sprake is van waardevolle architectuurgebonden kunst, kan van meet af aan rekening gehouden worden met de uitname en herplaatsing van het kunstwerk in kwestie. Hierbij kunnen de kosten voor uitname en herplaatsing goeddeels geïntegreerd worden bij de sloop- en nieuwbouwkosten. Door deze systematiek aan te brengen, in combinatie met het uit laten voeren van een inventarisatie van deze kunstwerken, kan voorkomen worden dat er nodeloos delen van de Nijmeegse cultuurhistorie verdwijnen.

Bij het ontwikkelen van dit beleid dient er ook rekening gehouden te worden met het auteursrecht, dat bij de maker of, bij diens overlijden, voor zeventig jaar bij de nabestaanden ligt, alsook met het intellectueel eigendom dat daarmee gepaard gaat.

6.4 Beschikbaar stellen van een budget ter ondersteuning van de financiering voor noodgevallen van het verdwijnen van naoorlogse kunstwerken

De kosten van het uitnemen en herplaatsen van betreffende kunstwerken, dienen zoveel mogelijk te liggen bij de maatschappij zelf. Echter, het is ook denkbaar dat er zich situaties voor doen, waarbij een kunstwerk dreigt te verdwijnen, maar de betrokkenen niet aan de benodigde financiën kunnen komen om het kunstwerk uit te nemen en de herplaatsing te financieren. Om te voorkomen dat hierbij het kunstwerk verloren dreigt te gaan, stelt de gemeente een budget beschikbaar om bij daadwerkelijke noodgevallen ondersteuning te kunnen bieden aan de betrokken partijen. Zo kunnen er meer kunstwerken in situ bewaard blijven en kunnen restauratiewerken worden verricht, en kunnen eigenaren zien dat de gemeente het behoud van deze kunst daadwerkelijk relevant vindt.

Afhankelijk van de inventarisatie, onderzoekt de gemeente wat een redelijk budget is om hiervoor beschikbaar te stellen, gekoppeld aan de financiering van de instandhouding van alle monumenten, en of er een aannemelijke noodzaak is dit noodfonds na enige tijd weer aan te vullen, en doet hiervoor een voorstel aan de Raad. Uitgangspunt bij dit budget moet echter nogmaals zijn, dat de kosten zoveel mogelijk bij de eigenaren blijft.

6.5 Zoveel mogelijk behoud van naoorlogse kunst op locatie, dan wel in de omgeving of de wijk

Indien de architectuurgebonden kunst onderdeel is van een beschermd monument, is het beleid reeds gericht op het behoud van de werken op hun oorspronkelijke plek. Dit moet zoveel als mogelijk ook voor andere kunstwerken het uitgangspunt zijn. Verplaatsing van werken is immers altijd riskant en kostbaar. De gemeente moet eigenaren stimuleren om kunstwerken te behouden door te wijzen op het belang van de werken e.d. Een proactieve houding vanuit de gemeente is hier gewenst.

Daarnaast is het ook voor de gemeente van belang om de kunst zoveel mogelijk op locatie te houden, gelet op het lokale belang van de kunst. De kunst vormt een verrijking van de omgeving waar het in geplaatst is en dat moet zoveel mogelijk bewaard blijven: goede herplaatsing van de kunst kan grote gevolgen hebben voor de cultuurhistorische rijkheid van, bijvoorbeeld, een wijk.

Verantwoording illustraties

De illustraties zijn afkomstig van Norman Vervat, lid van de commissie Monumentale Kunst van de Bond Heemschut, die de indieners van dit initiatiefvoorstel erkentelijk zijn voor zijn inhoudelijke bijdrage aan dit stuk.

A3

Nijmegen

Amendement Noodhulp voor naoorlogse kunst

Agendapunt x: Stadsbegroting 2018-2021
Eerste indiener: M.T. Buck (CDA), C. Daemen (GroenLinks)

De Raad van de Gemeente Nijmegen in vergadering bijeen op woensdag 1 november 2017,

Overwegende dat:

- Gebouwgebonden kunst uit de periode van de wederopbouw (1945-1970) sinds kort uiterst kwetsbaar is geworden voor sloop of vernieuwing van de gebouwen in kwestie, omwille van hun ouderdom;
- Deze kunst sterk kenmerkend is voor een periode in de Nijmeegse geschiedenis die onze stad nog steeds sterk tekent en in de herinnering van inwoners leeft, en omdat de kunst door typisch Nijmeegse, lokale kunstenaars is gemaakt;
- Er geen gemeentelijk beleid is op behoud en conservering van deze Nijmeegse kunst uit deze specifieke periode;
- Er al meerdere malen verzoeken zijn binnengekomen bij de gemeente om specifieke kunstwerken van de sloop te redden en te herplaatsen op locatie c.q. in de omgeving;
- Er geen zicht is op de daadwerkelijke omvang van de kunst uit deze periode, hetgeen het onmogelijk maakt om hier beleid op te maken;
- Daarmee alle initiatieven tot het redden van kunst uit de wederopbouwperiode onzeker is van gemeentelijke steun, door het gebrek aan structureel beleid en specifiek een noodbudget;
- De indieners van dit amendement spoedig een initiatiefvoorstel voor zullen leggen over de wijze waarop de gemeente structureel beleid op het behoud van naoorlogse kunst kan voeren;

Besluit:

Aan beslispunt 1 toe te voegen: "Met dien verstande dat binnen de begroting 2018 in het programma Cultuur, cultuurhistorie en citymarketing €20.000 wordt gereserveerd ten behoeve van het inventariseren van gebouwgebonden kunst uit de periode van de wederopbouw. Hiervoor halen wij €10.000 uit de saldireserve en €10.000 van de post 'Informatiecentrum WOII en herinneringstoerisme' uit hetzelfde programma."

Cultuurhistorische Waardenkaart

En gaat over tot de orde van de dag.

CDA
M.T. Buck

VoorNijmegen.NU

VVD

VSP

GroenLinks
C. Daemen

Gewoon Nijmegen

PvdA

voor: 30
tegen: 7

aanvaard

D66

SP

DNF